

БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ЎҚУВ ЛУГАТЛАРИ БИЛАН ИШЛАШ ОРҚАЛИ НУТҚИЙ МАЛАКАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.15.85.037>

Кожалепесова Перийзат Азатовна,

*Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти
тадқиқотчиси*

Аннотация: мақолада бошланғич синф ўқувчиларида нутқий кўникмаларни ривожлантиришнинг асосий таълимий воситаси сифатида ўқув лугатлари таъкидланган. Унда, асосан, талаффуз, имло ва изоҳли ўқув лугатлари ўқувчида адабий талаффуз, тўғри ёзиш кўникмаларини ҳосил қилиш, ўқув лугатларисиз кичик ёшдаги ўқувчиларнинг коммуникатив саводхонлиги тўлиқ ривожланмаслиги, айниқса, иллюстратив ва мултимедияли ўқув лугатлари дарс самарадорлигини ошириши ҳақида баён қилинган.

Калит сўзлар: ўқув лугат, имло, талаффуз, орфоэпия, орфография, нутқий кўникма, изоҳли лугат, иллюстратив лугат, мултимедияли лугат

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ ПУТЕМ РАБОТЫ С УЧЕБНЫМИ СЛОВАРЯМИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Кожалепесова Перийзат Азатовна

*Аджиниёз Нукуский государственный педагогический институт
научный сотрудник*

Аннотация: в статье освещаются учебные словари как основной образовательный инструмент для развития разговорных навыков у учащихся начальной школы. В нем говорится, что словари произношения, правописания и объяснительного обучения не в полной мере развивают коммуникативную грамотность младших школьников без формирования литературного произношения, правильных навыков письма, учебные словари, в частности, иллюстрации и мультимедийные учебные словари повышают эффективность урока.

Ключевые слова: учебный словарь, правописание, произношение, орфография, орфография, навыки разговорной речи, Толковый словарь, словарь иллюстраций, мультимедийный словарь

DEVELOPMENT OF CONVERSATIONAL SKILLS BY WORKING WITH EDUCATIONAL DICTIONARIES IN PRIMARY CLASSES

Kozhalepesova Periizat Azatovna,
Adjiniezh Nukus State Pedagogical Institute Researcher

Abstract: *the article highlights educational dictionaries as the main educational tool for the development of conversational skills in primary school students. It says that dictionaries of pronunciation, spelling and explanatory teaching do not fully develop the communicative literacy of younger schoolchildren without the formation of literary pronunciation, correct writing skills, educational dictionaries, in particular, illustrations and multimedia educational dictionaries increase the effectiveness of the lesson.*

Keywords: *educational dictionary, spelling, pronunciation, spelling, spelling, conversational skills, Explanatory dictionary, dictionary of illustrations, multimedia dictionary*

Дунё таълим тизими инсонни камолотга етказишда, унга берилаётган таълим мазмунини ўқувчи ҳаётида фойдалана олиш даражалари нуқтаи назаридан такомиллаштирмоқда. Давлатнинг тараққиёти унинг ёшларига берилаётган таълим сифати, ўқувчиларнинг эгаллаган кўникма ва малакаларига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Таълим сифатини баҳолашнинг халқаро талаблари орасида ўқиш саводхонлиги, матнни тушуниш кўникмасига асосий эътибор қаратилмоқда. Хусусан, халқаро баҳолаш тадқиқотлари ўқувчида ҳаётий кўникмаларнинг шаклланганлик даражаларини турли аспектларда текшириб кўради. Жумладан, ўқувчиларнинг ўқиш, ёзиш, гапириш саводхонлиги ҳам. Маълумки, ўқиш саводхонлиги матн устида ишлашни тақозо қилади. Жаҳон тажрибасида матнлар билан ишлашга мўлжалланган ўқув топшириқлари кўпинча ўқув луғатларига боғланади.

Мамлакатимиз халқаро баҳолаш дастурида қатнашиши кўзда тутилмоқда. Унда бошланғич ва юқори синф ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги ҳам текшириб кўрилади. Шу нуқтаи назардан ўқувчиларда ўқиш саводхонлиги, нутқий кўникмаларни ривожлантириш масаласи бугунги кун она тили ва адабиёт таълимининг асосий мақсадига айланди. Ўқув луғатларидан дарс жараёнида самарали фойдаланилсагина

ўқувчиларнинг ўқиш саводхонлиги, матн билан ишлаш кўникмасининг ривожланиш суръати ошади.

Зеро, “Ёшларимизнинг мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” , – деб таъкидланиши она тили таълими олдида мамлакатимиз ёшларини ўз фикрини оғзаки ва ёзма равишда эркин ҳамда саводли баён қила оладиган мустақил фикр соҳиблари этиб тарбиялашдек долзарб вазифаларни қўяди. Умумий ўрта таълим мактабларининг “Она тили” дарсларида ҳам, олий таълимда ҳам негадир ўқув луғатларидан самарали фойдаланилмайди. Бу ўзбек ўқувчиларига ўз она тилини мукамал билмасликка, ундан унумли фойдалана олмасликка олиб келмоқда.

Таълим мазмуни ва мақсади масаласи инсоният тарихида энг қадимий ва айни вақтда энг долзарб масалалардан бири саналади. Чунки инсонлар ривожланишнинг ҳамма даврларида ҳам нимани ўқитиш ҳақида ўйланиб келган ва бу жараён давом этмоқда. Таълим мазмуни тушунчаси турлича талқин қилинади. И. Я. Лернер ва М. Н. Скаткин каби айрим олимлар таълим мазмуни деганда ўрганиш учун танланган ва ўқувчиларнинг ўзлаштиришлари учун методик жиҳатдан ишланган бой ижтимоий тажрибанинг бир қисми сифатида тушунса, бошқа бир гуруҳ олимлар бу тушунча билан бирга уни ўрганиш усулларини ҳам англайди.

Республикамизда ҳам она тили ўқитиш компетенциявий ёндашувга асосланди, таянч компетенциялар негизида ҳар бир фанга доир алоҳида компетенциялар ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий қилинди. Ўзбек тили фанига доир эса нутқий ва лингвистик компетенциялар танланди, тилнинг барча сатҳларни ўқитиш шу икки мезонга асосланди. Ўқувчиларнинг она тилидан эгаллаган билим, кўникма ва малакаларини халқаро баҳолаш тизимларига мослаш, шу талаблар асосида ўқитиш йўлга қўйилмоқда.

Она тили таълими олдида мамлакатимиз ёшларини ўз фикрини оғзаки ва ёзма равишда эркин ҳамда саводли баён қила оладиган мустақил фикр соҳиблари этиб тарбиялашдек долзарб вазифаларни қўяди. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек

тили ўқитиш орқали ўқувчиларда нутқий ҳамда лингвистик компетенцияларни, хусусан, адабий талаффуз кўникмасини тўла шакллантириш, сўз бойлигининг ошишига замин яратиш ва мустақил фикрлашга ўргатиш учун ўқув топшириқларни такомиллаштириш зарурати мавжуд.

Она тили ўқитиш методикасида кейинги йилларда бир қатор илмий-методик тадқиқотлар олиб борилди. Жумладан, она тили таълимини замонавийлаштириш, ўқув материалларини такомиллаштириш, ўқув луғатчилиги устида ишлашга доир Б.Менглиев, Б.Баҳриддинова, Ш.Ҳамроева, Ў.Холёров, Ғ.Ҳамроев, Ш. Юлдашева кабилар қатор илмий-методик тадқиқотлар олиб борган. Бироқ замон шиддат билан ривожланаётган айни пайтда яратилган дарслик, методик қўлланма ва методик тавсияларда ўқув топшириқлари мазмунини такомиллаштириш, замонавийлаштиришни тақозо қилмоқда.

Бошланғич синфларда ўқув топшириқлари ўқувчи ва талабаларда нутқий компетенцияни тўла шакллантира олмаяпти. Узлуксиз таълим тизимида ўзбек тилини таълим бошқа тилларда олиб бориладиган гуруҳларда ўқитилиши билан боғлиқ монографик тадқиқотлар Х.Мухитдинова томонидан тизимли равишда олиб борилганига гувоҳ бўлиш мумкин. Таъкидлаш лозимки, мазкур тадқиқотда ўзбек тилини, асосан, рус гуруҳларида ўқитишда дастур ва дарсликлар мазмунидаги узлуксизлик масаласига асосий эътиборини қаратилган. Х.Мирзоҳидова қардош тилларга таққослаб тушунтиришнинг қулайликлари ҳақида фикр юритади.

Инсон ҳаётида нутқ ва тафаккурнинг ўрни ва роли ҳамда мустақил фикрлаш маданияти ва у билан боғлиқ билиш жараёнини фаоллаштириш муаммоси Кайковус, Форобий, Махмуд Кошғарий, Юсуф Хос Ҳожиб, Алишер Навоий каби буюк мутафаккирлар асарларида ўз ифодасини топган. Тил таълимида мустақил ишлар, луғат устида ишлаш, нутқ ўстириш Й.Абдуллаев, Қ.Абдуллаева, К.Қосимова, М.Асқарова, Т.Ниязметова, С.Матчонов, Р.Сафарова, А.Ҳамроев каби педагог олимлар томонидан тадқиқ қилинган.

Таълимнинг турли босқичларида нутқ маданиятини шакллантириш, нутқий фаолият масалалари МДҲ давлатларининг К.Э.Безукладников, Т.Г.Рамзаева, Т.П.Малявина, Л.В.Абакумова, Н.Ф.Титова, А.Ф.Бойцова,

И.А.Зимняя, А.С.Егорова, В.К.Буряк, А.Н.Васильева, В.В.Гербова, Л.С.Виготский, Г.Н.Приступа, Т.И.Шамова, Н.Г.Дмитрук, И.Г.Калинина, Т.А.Ладиженская, П.А.Грушников каби олимлари томонидан турли даражада ўрганилган.

Бирок, бошланғич синфларда ўқув луғатлари орқали нутқий компетенцияни ривожлантириш масаласи алоҳида ўрганилмаган. Мазкур тадқиқотда эса она тили дарсларида самарали фойдаланиш лозим бўлган ўқув луғатлари ва улардан фойдаланиш усуллари ўрганилади. Тадқиқотда ўқув луғат турларидан фойдаланишнинг усул ва воситаларини такомиллаштириш, ўқувчиларда бугунги кунда долзарб бўлиб бораётган адабий талаффуз кўникмаларини, имловий саводхонликни ривожлантириш, сўз бойлигини ошириш методикасига доир масалалар ўрганилган. Бугунги кунда:

бошланғич синфларда ўқув луғатларидан фойдаланишнинг бугунги аҳволини ўрганиш;

бошланғич синф “Она тили” дарсликлардаги ўқув топшириқларининг ДТСи ва ўқув дастури талабларига мослигини қиёсий ўрганиш, шунингдек, уларда ўқув луғатлардан фойдаланиш билан боғлиқ муаммоларнинг сабабларини аниқлаш ва ечимларини топишга ҳаракат қилиш;

нутқий компетенцияни ривожланирувчи топшириқлар боғланган ўқув луғатларининг мазмун, усул, воситаларини ишлаб чиқишни такомиллаштириш;

турли услубдаги матнларни таҳлил қилишда ўқув луғатларидан фойдаланган ҳолда ўқиш саводхонлигини оширувчи топшириқлар ишлаб чиқиш,

она тили дарсларида нутқий компетенцияни ривожлантиришда қандай метод, усул ва технологиялардан фойдаланиш муҳимлигини аниқлаш энг муҳим масалалардан ҳисобланади.

Шу ўринда Ҳ.Бакиеванинг бошланғич синфларда ўқув луғатларидан фойдаланиш ҳақидаги мулоҳазаси, ёндашувини келтириш лозим:

“Бошланғич синф ўқувчиларида ўқув луғатлари билан ишлаш орқали нутқий малакаларни ривожлантириш” мавзусидаги тадқиқот натижалари умумий ўрта таълим тизимининг она тили таълими жараёнига татбиқ этилади.

Кузатишлар бошланғич синфларнинг она тили дарсликларига киритиладиган машқ материалларини қуйидаги мезонлар

асосида танлаш ижобий натижалар беришини кўрсатди:

- машқ материалларининг боғланишли матн характерида бўлиши;

- ўрганилаётган тил билимини ўзлаштиришни таъминлаши ва мустаҳкамлаши;

- ўқувчилар ҳаёти билан боғлиқ ва ёшига мос бўлиши;

- давр таракқиётини ўзида акс этириши;

- таълимнинг шу босқичида ўқитиладиган фанлар билан боғланиши.”

Шунингдек, Ҳ.Бакиева муаммо юзасидан олиб борилган кузатишлар ўқитувчиларнинг дарс режаси ва конспектларида машқ шартларини бажаришдан нарига ўтилмаётганлиги, маъноси изоҳланадиган сўзлар изоҳи акс этмаётганлиги, савол-топшириқларда сўзларнинг маъно қирралари устида ишлашга эътибор берилмаётганлигини ҳам ўринли таъкидлайди.

Шу маънода бошланғич синфларда ўқув луғатлари билан ишлаш орқали нутқий малакаларни ривожлантириш вазифасига алоҳида эътибор бериш, мактаб ўқувчилари, хусусан, бошланғич синфлар учун “Имло”, “Талаффуз” ва ўқув изоҳли луғатлар яратиш, таълим жараёнига татбиқ этиш масалалари бугунги она тили ўқитиш методикасининг асосий қисмини ташкил қилмоқда. Ўқувчи хоҳ она тили, хоҳ чет тили бўлсин луғатлар билан ишламаса, уларнинг нутқида тафаккурида ижобий ўзгариш бўлмайди, зеро мулоқот, суҳбат жараёнларида ёки мутолаа вақтида нотаниш сўзларнинг учраб қолиши ўрганилаётган матннинг мазмунини тўла англашга имкон бермайди. Қола верса, ўқувчининг гапириш (адабий талаффуз), ёзиш (имло) кўникмаларини ривожлантиришда ҳам ўқув луғатлари катта аҳамият касб этади.

Хуллас, бошланғич таълим учун тайёрланадиган ўқув методик таъминот сирасида, албатта, ўқув луғатлари, хусусан, имло, талаффуз ва изоҳли луғатларнинг бўлиши кўзда тутилаётган нутқий кўникмаларни ривожлантирувчи асосий таълимивосита ҳисобланади. Янашунинг ҳам таъкидлаш керакки, ўқув луғатларини яратишда мултимедия, иллюстрациялардан фойдланиш машғулотлар самарадорлигини янада оширади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Т.: Ўзбекистон, 2016.

–14-б.

2. Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш. Пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Тошкент, 2011. -270 б

3. Мирзоҳидова Ҳ. Ўзбек мактабларида фонетикани кирғиз тилига қиёслаб ўрганиш: пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ – Тошкент, 1998. -143 б.

4. Бакиева Ҳ. бошланғич синф ўқувчиларида мустақил таълим орқали нутқ ва тафаккурни ривожлантириш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фал.д-ри(PhD) дисс. автореф. 2019. 12-б.